

ԼԵԶՎԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

ՄԱՐԳԻՍ ԱՎԵՏՅԱՆ

ՄՐՑԱԿԻՑ ԼԵԶՎԱԿԱՆ ՄԻՏՈՒՄՆԵՐԻ ԼՈՒՑՄԻ ՆԵՐՔՈ ՀԱՅԵՐԵՆԻ ՈՐՈՇ ՁԵՎԱՇԱՐԱՀՅՈՒՍԱԿԱՆ ԵՐԵՎՈՒՅԹՆԵՐԻ ԲԱՑԱՏՐՄԱՆ ՓՈՐՁ

Բանալի բառեր – մրցակից լեզվական միտումներ, դրդապատճառային գործոններ, տարածամանակյա փոփոխության ուղղվածություն, համաժամանակյա ձևաշարահյուսական օրինաչափություն, արգելական հրամայականի զուգաձևություններ, արդի արևելահայերեն, լեզվագործածություն, համատեղ ազդեցություն, հայ լեզվաբանություն

Հայտնի է, որ լեզվի թե՛ համաժամանակյա գործառնության և թե՛ տարածամանակյա փոփոխությունների դեպքում կարևոր պայմանավորիչ դեր են խաղում հոգելեզվաբանական բնույթի մի շարք գործոններ և լեզվական միտումներ, որոնք անմիջականորեն բխում են առավել արդյունավետ հաղորդակցման պահանջից¹։ Հատկապես կարևոր են լեզվական ձևերի կիրառահաճախականությունը կամ կիրառահաճախությունը (frequency of use) և կռահելիությունը (predictability), խնայողության (economy), պատկերազրայնության (iconicity), համաբանական համահարթեցման (analogical levelling) և համաբանական ընդլայնման (analogical extension) միտումները։ Կիրառահաճախությունը լեզվական համաժամանակյա օրինաչափությունների և տարածամանակյա փոփոխությունների բնույթն ու ուղղվածությունը պայմանավորող չափազանց կարևոր գործոն է², և ինչպես ստորև կտեսնենք, վերոնշյալ մյուս գործոններն ու միտումներն այս կամ այն չափով կախված են դրանից։ Այսպես, խնայողության միտումը ենթադրում է խոստողության գործընթացում էներգիայի հնարավորինս տնտեսում, այն է՝ գործածել ոչ ավելի լեզվանյութ և լեզվական միջոցներ, քան անհրաժեշտ է ասելիքը հստակ (ոչ երկիմաստ) կերպով հասկանալի դարձնելու համար։ Ըստ այդմ՝ համեմատաբար դժվար կռահելի իմաստները սովորաբար լեզվական հատուկ ձևավորում (ձևային արտահայտություն) են ստանում, իսկ դյուրինորեն կռահելի և ալկնհայտ իմաստները հնարավորինս կարճ ձևերով դրսևորվելու կամ զրոյական ձևաբանական արտահայտության միտում են ցուցաբերում։ Բայց կռահելիության աստիճանն էլ իր հերթին պայմանավորված է տվյալ լեզվական միավորի

¹ Տե՛ս **Moravcsik E. D.**, *Introducing Language Typology*, Cambridge University Press, 2013, p. 243-274, **Hawkins J. A.**, *Cross-Linguistic Variation and Efficiency*, Oxford University Press, 2014:

² Տե՛ս **Bybee J.**, *Markedness: Iconicity, Economy, and Frequency* // **Song J. J.** (ed.), *The Oxford Handbook of Linguistic Typology*, Oxford University Press, Online Publication 2012 (Print Publication 2010), p. [110-120], **Bybee J., Beckner C.**, *Language Use, Cognitive Processes and Linguistic Change* // **Bowern C., Evans B.** (eds.), *The Routledge Handbook of Historical Linguistics*, London and New York, 2015, p. 503-518, *նաև՝* **Haspelmath M.**, *Explaining Grammatical Coding Asymmetries: Form-Frequency Correspondences and Predictability* // “*Journal of Linguistics*”, 2021, 57, p. 605-633:

կիրառահաճախությամբ. առավել հաճախագործածական ձևերը ավելի հեշտ կռահելի ու հասկանալի են լինում, քանի որ դրանց հիշողական մտապատկերները տվյալ ձևերի անընդհատ գործածվելու շնորհիվ միշտ վառ ու ակտիվ են լինում խոսողների գիտակցության մեջ¹: Ուստի մենք առանց դժվարության հիշում ենք և խոսելիս արագ մտաբերում հաճախագործածական հասկացությունների բառ-անվանումները, մինչդեռ համեմատաբար սակավագործածական հասկացությունների բառ-անվանումները հաճախ մոռացվում կամ դժվարությամբ են մտաբերվում (հոգեէլեզվական հենց այդ դրությունն է արտացոլված «*Լեզվիս ծայրին է, բայց չեն կարողանում ասել*» բնորոշ արտահայտությամբ): Ըստ այդմ՝ լեզվում սովորաբար գործում է հետևյալ պատճառահետևանքային շղթան՝ *կիրառահաճախություն > կռահելիություն > լեզվական համեմատաբար կարճ, սեղմ ձև կամ պարզապես զրոյական ձևաբանական արտահայտություն*²: Այսինքն՝ բարձր կիրառահաճախությունը նպաստում է տվյալ լեզվական միավորի դյուրակռահելիությանը, և համապատասխան իմաստը հատուկ լեզվական միջոցով արտահայտելը դառնում է ավելորդ կամ առնվազն ոչ խիստ անհրաժեշտ: Հետևաբար այդպիսի քերականական իմաստները, խնայողության միտումի պահանջից ելնելով, հաճախ կա՛մ արտահայտվում են համեմատաբար կարճ ձևերով, կա՛մ առհասարակ ձևային արտահայտություն չեն ստանում: Այսպես, հայտնի է, որ. **ա)** եզակի թվի ձևը սովորաբար ավելի հաճախագործածական է, քան հոգնակին, **բ)** սահմանական եղանակի դեպքում առավել հաճախագործածական է եզ. 3-րդ դ. ձևը, իսկ հրամայականի դեպքում՝ եզ. 2-րդ դ. ձևը և այլն³: Արդ, պատահական չէ, որ լեզուներում եզակի թվի ձևը հաճախ ունենում է զրոյական ձևաբանական արտահայտություն, մինչդեռ հոգնակին սովորաբար քերականական ցուցիչ է ստանում: Այդպես էլ սահմանական եղանակի եզ. 3-րդ դ. ձևը և հրամայականի եզ. 2-րդ դ. ձևը հարացույցի մյուս ձևերի համեմատությամբ հաճախ ամենակարճն են լինում⁴: Աշխարհի լեզուների մոտ մեկ երրորդում հրամ. եզ. 2-րդ դ. ձևը համընկնում է բայարմատին/բայահիմքին, իսկ մյուս ձևերը, այդ թվում՝ հրամ. հոգ. 2-րդ դ. ձևը, մեծ մասամբ ձևաբանական ցուցիչ են ստանում: Հրամ. եզ. 2-րդ դ. ձևը կարող է նույնիսկ ավելի կարճ լինել, քան բայահիմքը, քանի որ հրամայականի վերջահանգ հնչյունը հաճախ ընկնում է⁵:

¹ Տե՛ս **Haspelmath M.**, նշվ. աշխ., էջ 605-633: Հմմտ. նաև **Ավետյան Ս.**, Արդի հայերենի ընթացիկ փոփոխություններից մեկը կիրառահեն լեզվաբանության լույսի ներքո // «ԲԵՀ. Բանասիրություն», 2019, թիվ 2, էջ 48-62:

² Տե՛ս **Haspelmath M.**, նշվ. աշխ., էջ 606-611, 623-630:

³ Տե՛ս **Greenberg J. H.**, Language Universals: With Special Reference to Feature Hierarchies, reprinted ed., Berlin/New York, 2005 [1966]), p. 31-51:

⁴ Տե՛ս **Haspelmath M.**, նշվ. աշխ., էջ 608-611, 619:

⁵ Տե՛ս **Aikhenvald A. Y.**, Imperatives and Commands, Oxford University Press, 2010, p. 18-19, 21, 44-47, **Ավետյան Ս.**, Հրամայական եղանակը դասական հայերենում տիպաբանական և պատմական տեսանկյունից // «ԲԵՀ. Բանասիրություն», 2021, թիվ 3, էջ 40-55:

Իհարկե, ինչպես մյուս լեզվական միտումները, խնայողության միտումը ևս ոչ թե պարտադիր անհրաժեշտություն է, այլ ընդհանուր հակվածություն, այլընտրանքային հնարավորություն, որից մի լեզու տվյալ դեպքում կարող է օգտվել, իսկ մեկ այլ լեզու՝ ոչ, մանավանդ որ լեզվում հակադիր միտումներ են գործում, որոնք կարող են սահմանափակել միմյանց գործողությունները: Այսպես, ստացական դերանվան առկայությունը վիճակագրական շատ մեծ հավանականությամբ որոշյալություն է ենթադրում, քանի որ վերջինիս հետ գործածվող գոյականները տիպաբանորեն առավել հաճախ որոշյալ առման իմաստ են արտահայտում: Ուստի տվյալ դեպքում որոշիչ հոդի կիրառությունը դառնում է հավելուրդային (redundant): Ըստ այդմ՝ մի շարք լեզուներ ստացական դերանվան հետ որոշիչ հոդ չեն գործածում, մինչդեռ այլ լեզուներում որոշյալության կրկնակի (հավելուրդային) արտահայտությունը՝ ստացական դերանվան և որոշիչ հոդի միաժամանակյա գործածությամբ, կանոնիկ և պարտադիր է¹. հմմտ. մի կողմից անգլ. **my** friend, ֆր. **mon** ami, գերմ. **mein** Freund, իսպ. **mi** amigo «իմ ընկերը» ևն, մյուս կողմից՝ ժ. արևելահայ. **իմ** ընկերը, իտալ. **il mio** amico, հ. հուն. **ho** philos **mou** «իմ ընկերը» ևն²: Իհարկե ստացական դերանունը նախևառաջ պատկանելիության իմաստ է արտահայտում, բայց վերջինս էլ իր հերթին սովորաբար որոշյալություն է ենթադրում: Հետևաբար, ասենք, ժամանակակից արևելահայերենը ևս, խնայողության միտումի պահանջից ելնելով, սկզբունքորեն կարող էր բավարարվել միայն ստացական դերանվան գործածությամբ և որոշիչ հոդ չկիրառել: Սակայն, ի տարբերություն վերը նշված լեզուների, որոնցում նախապատվություն է տրվել խնայողության միտումին, արդի արևելահայերենում (ինչպես և իտալերենում, հին հունարենում ևն) բացարտահայտողության (explicitness) կամ առավել արտահայտչականության (այն է՝ որոշյալության իմաստը հատուկ միջոցով արտահայտելու) միտումը ճնշել և սահմանափակել է խնայողության միտումի գործողությունը՝ հանգեցնելով հավելուրդայնության: Մինչդեռ հին հայերենում ստացական դերանվան հետ գոյականը կարող էր գործածվել թե՛ հոդով և թե՛ առանց հոդի (օր.՝ եղբայրն քո, հարքն մեր, հայր քո, վարձք ձեր ևն³): Հ. Աճառյանը նկատում է, որ տվյալ դեպքում «գոյականի

¹ St' u **Haspelmath M.**, Explaining Article-Possessor Complementarity: Economic Motivation in Noun Phrase Syntax // "Language", 1999, Vol. 75, № 2, p. 227-243:

² Որոշյալությունը լեզուներում ոչ հավելուրդային կամ հավելուրդային ձևային արտահայտություն է ստանում նաև ցուցական դերանուն-որոշիչ և գոյական-որոշյալի կապակցության դեպքում: Հմմտ. մի կողմից անգլերեն *this house*, գերմաներեն *dieses Haus*, ֆրանսերեն *cette maison* «այս տունը», մյուս կողմից՝ հին հունարեն **houtos ho** oikos // **ho** oikos **houtos** «այս տունը», ժամանակակից արևելահայերեն **այս տունը** ևն:

³ Հմմտ. **Jensen H.**, Altarmenische Grammatik, Heidelberg, 1959, S. 166: Բնականաբար տվյալ դեպքում նկատի ունենք **և** հոդի՝ միայն որոշիչ հոդի նշանակությամբ գործածությունները, քանի որ դասական հայերենում **և** հոդը, ինչպես հայտնի է, արտահայտում է նաև ցուցական, ստացական և դիմորոշ դերանվանական իմաստներ:

վրա որոշիչ հոդ դնելը ավելորդ է»¹, բայց փաստն այն է, որ որոշյալության հավելյորդային դրսևորումը ևս խորթ չէ գրաբարին: Ուստի Հ. Աճառյանի հիշյալ դիտարկումից թերևս կարելի էր ենթադրել, որ թեն հին հայերենում գոյականը կարող է ստացական դերանվան հետ նաև որոշիչ հոդ ստանալ, այդուհանդերձ առավել կանոնիկ է որոշյալության ոչ հավելյորդային արտահայտությունը ստացական դերանվան միջոցով: Մակայն Նոր Կտակարանի չորս ավետարանների լեզվական քննությունը մեզ հանգեցնում է այն եզրակացության, որ դասական հայերենի համար այդպիսի ենթադրությունը առնվազն ոչ զգուշավոր ձևակերպում կլիներ, եթե հաշվի առնենք, որ հունարենն բնագրում որոշիչ հոդի առկայության պարագայում հայերեն տարբերակում շարահյուսական գրեթե միանման համատեքստերում ունենք թե՛ որոշիչ հոդով և թե՛ առանց հոդի ձևեր: Բերենք միայն որոշ օրինակներ. մատեան առ նա *աշակերտքն նորա* // Ոմանք. ...*աշակերտք նորա* (Մատթեոս, 5:1), *զի վարձք ձեր* բազում են յերկինս (Մատթեոս, 5:12), *դուստր նորա* մե՛րձ է ի մահ (Մարկոս, 5:23), *Գա՛ն եղբարքն և մայր նորա* (Մարկոս, 3:31), *զինչ գործեն աշակե՛րտքն քո...* (Մարկոս, 2:24), *Ահաւասիկ մայր քո և եղբարք քո՛* կա՛ն արտաքոյ, և խնդրեն զքեզ (Մարկոս, 3:32), *հաւատք քո* կեցուցին զքեզ (Մարկոս, 5:34), *դուստրն քո* մեռա՛ւ (Մարկոս, 5:35), և չիցե՞ն *քորքն դորա* ա՛ստ առ մեզ (Մարկոս, 6:3) և այլն:

Ի դեպ, հին հայերենում որոշյալության իմաստը երկակի՝ հավելյորդային և ոչ հավելյորդային ձևային արտահայտություն է ստանում նաև ուղիղ խնդրի դեպքում: Բանն այն է, որ հայերենին (ոչ միայն հին հայերենին, այլև արդի արևելահայերենին) բնորոշ է տիպաբանական մի ուշագրավ երևույթ, որը հայտնի է differential object marking անվանմամբ, և որը հայերեն կարելի է թարգմանել *տարբերակված խնդրանշում*²: Ըստ այդմ՝ ուղիղ խնդիրը, բառաիմաստային և քերականական որոշակի առանձնահատկություններով պայմանավորված, երկակի (տարբերակված) ձևային արտահայտություն է ստանում աշխարհի շատ լեզուներում: Տարբերված խնդրանշումը տիպաբանորեն հենվում է հիմնականում երեք՝ **ա)** շնչավորության – անշունչության, **բ)** որոշյալության – անորոշության, **գ)** ընդհանրականության – մասնավորականության, կոնկրետության (specificity, referentiality)

¹ Աճառյան Հր., Գրաբարի ուսուցիչ, Երևան, 1954, էջ 34:

² Իսկ դրան առնչակից differential subject marking եզրույթը համապատասխանաբար կարելի է թարգմանել որպես *տարբերակված ենթականշում*: Նկատենք նաև, որ *տարբերակված խնդրանշման* (և *տարբերակված ենթականշման*) երևույթը նույնպես բացատրելի է լեզվական ձևերի կիրառահաճախության և կոռելիության տեսանկյունից: Տե՛ս Haspelmath M., Role-Reference Associations and the Explanation of Argument Coding Splits // “Linguistics”, 2021, 59 (1), p. 123-174: Հմմտ. Naess Å., Prototypical transitivity, Amsterdam/Philadelphia, 2007, Ch. 2, p. 17-20, Ch. 7, p. 153-168):

իմաստային հակադրությունների վրա¹: Արդի գրական արևելահայերենում այն գործում է, մի կողմից, *շնչավորության – անշունչության* և/կամ *անձի – իրի*, մյուս կողմից՝ *մասնավորականության (կոնկրետության) – ընդհանրականության* հակադրության սկզբունքով: Թեև ըստ ընդունված տեսակետի՝ արդի գրական լեզվում ուղիղ խնդրի երկակի՝ տրականաձև և ուղղականաձև արտահայտությունը պայմանավորված է միայն *շնչավորի – անշունչի* և/կամ *անձի – իրի* իմաստային հակադրությամբ, բայց այդ կերպ անբացատրելի է մնում շնչավոր ուղիղ խնդրի տարբերակված խնդրանշումը անորոշ առման դեպքում². հմմտ. Ես *մի աղջկա եմ փնտրում* և Ես *մի աղջիկ եմ փնտրում*: Մեր կարծիքով, այս վերջին դեպքում տարբերակված խնդրանշումը պայմանավորված է *մասնավորականության (կոնկրետության) – ընդհանրականության* իմաստային հակադրությամբ: Այն է՝ Ես *մի աղջկա եմ փնտրում* նախադասության մեջ *մի աղջկա* ուղիղ խնդիրը առարկայական վերաբերություն ունի, քանի որ նկատի է առնվում մի որոշակի, կոնկրետ աղջիկ, թեև, իհարկե, վերջինիս ինքնությունը հայտնի է միայն խոսողին, բայց ոչ խոսակցին (ի տարբերություն՝ Ես *փնտրում եմ այն աղջկան* նախադասության, որում՝ *աղջկա* ինքնությունը հայտնի է թե՛ խոսողին և թե՛ խոսակցին): Մինչդեռ Ես *մի աղջիկ եմ փնտրում* նախադասության մեջ *մի աղջիկ* ուղիղ խնդիրը կոնկրետ առարկայական վերաբերություն չունի, հետևաբար խոսողը նկատի ունի ոչ թե մի որոշակի աղջկա, այլ որևէ, ցանկացած աղջիկ: Իսկ միայն որոշյալության – անորոշության հակադրությունը (մյուս երկու հակադրությունների բացառման դեպքում) էական դեր չի խաղում արդի արևելահայերենի տարբերակված խնդրանշման հարցում, ուստի ուղիղ խնդիրը մնում է նույն հոլովով. հմմտ. Ես *փնտրում եմ այն տունը* և Ես *մի տուն եմ փնտրում*: Ընդհակառակը, հին հայերենում տարբերակված խնդրանշումը գործում էր որոշյալության – անորոշության հակադրության հենքի վրա. որոշյալ ուղիղ խնդիրը բոլոր դեպքերում *զ* նախդիր էր ստանում, մինչդեռ անորոշ առման դեպքում ուղիղ խնդիրը հիմնականում մնում էր ոչ նշույթավորված: Իսկ հավելյալայնությունն արտահայտվում էր նրանով, որ որոշյալ ուղիղ խնդիրը *զ* նախդրի հետ կարող էր նաև *ն* որոշիչ հոդ ստանալ. Հմմտ. և իշխանաւ զիւսացն հանէ դա *զղևս* (Մարկոս, 3:22), ... թողեալ *զուռկանսն*, գնացին զհետ նորա (Մարկոս, 1:18), Ետես... զնոսա ի նաւին

¹ Հմմտ. **Kagan O.**, Differential Object Marking // **Kagan O.**, The Semantics of Case, Cambridge University Press, 2020, p. 147-188, **Næss Å.**, նշվ. աշխ., էջ 153-168, նաև՝ **Seržant Ilja A. & Witzlack-Makarevich Alena** (eds.), Diachrony of Differential Argument Marking, Berlin, 2018:

² Այն տեսակետը, ըստ որի՝ տվյալ դեպքում շնչավոր առարկան որպես անշունչ է դիտարկվում, այսինքն՝ անշունչի (իրի) առում է արտահայտում (տե՛ս **Ասատրյան Մ.**, Ժամանակակից հայոց լեզու: Ձևաբանություն, Երևան, 1989, էջ 102-111), մեզ անհամոզիչ է թվում, և անպատասխան է մնում այն հարցը, թե ինչո՞ւ այդ նույն շնչավոր առարկան ոչ մի դեպքում «անշունչի (իրի) առում» չի կարող արտահայտել նաև որոշյալ առմամբ գործածվելիս:

մինչ կազմելին *զուռկանս* (Մարկոս, 1:19), բերին առ նա *զամենայն հիւանդս և զղիւահարս* (Մարկոս, 1:32), և զիա՞րդ *զամենայն առակսն* զհօիցեք (Մարկոս, 4:13), Եւ ժողովեալ *զամենայն զքահանայապետսն...// Ոմանք. Զամենայն քահանայապետս...* (Մատթեոս, 2: 4), և առաքեաց կոտորեալ *զամենայն մանկունս* (Մատթեոս, 2:16) ևն:

Հավելուրդայնության առիթով կուզենայինք նշել նաև, որ արդի խոսակցական արևելահայերենում ստացականության իմաստը հաճախ հավելուրդային դրսևորում է ունենում՝ դարձյալ առավել արտահայտչականության (տվյալ իմաստը ընդգծելու) միտումով պայմանավորված, օր՝ **իմ** ընկերս, **քո** ընկերդ ևն: Իհարկե գրական արևելահայերենի նորմը չի թույլատրում ստացական դերանվան և ստացական հոդի միաժամանակյա գործածություն (գրական նորմի տեսանկյունից ճիշտ են համարվում ստացականության մեկանգամյա արտահայտությամբ ձևերը՝ **իմ** ընկերը կամ ընկերս, **քո** ընկերը կամ ընկերդ ևն): Բայց, օրինակ, արդի գրական արևմտահայերենում կրկնակի ստացականությունը միանգամայն կանոնիկ է, ինչպես՝ *իմ հրացանս, քու հրացանդ* և այլն¹: Ասվածից հետևում է նաև, որ լեզվի համաժամանակյա փուլում նորմից շեղումներն ու այսպես կոչված՝ «սխալ ձևերը» ոչ թե կամայական կազմություններ են, այլ լեզվական որոշակի միտումների դրսևորումներ, որոնք ժամանակի ընթացքում կարող են դառնալ գրական նորմի ձևեր: Ի դեպ, հայտնի է, որ լեզվական փոփոխությունները սովորաբար սկիզբ են առնում կենդանի, անկաշկանդ խոսքում՝ սկզբնապես ըմբռնվելով իբրև «մերժելի, սխալ» ձևեր, բայց հաճախագործածության շնորհիվ հետզհետե ամրապնդում են իրենց դիրքերը, ներթափանցում գրական լեզու և դառնում կանոնիկ: Ընդ որում՝ նոր համաբանական ձևը և հին ձևը սովորաբար մի որոշ ժամանակ զոյակցում են կողք կողքի որպես տարբերակներ: Այն է՝ հին ձևի համաբանական փոխարինումը նոր ձևով անխուսափելիորեն անցնում է գուգաձևության միջակա փուլ²:

Համաբանությունը մարդկային մտածողության հիմնական տիպերից է, որն ընկած է կարգադասման (categorization) ճանաչողական գործընթացի հիմքում: Իսկ համաբանական-ձևաբանական փոփոխությունները լեզվական երևույթների մտածական արտացոլումների կարգադասման մեջ կատարվող տեղաշարժեր են³: Անշուշտ, ձևահնչույթային հերթագայությունները որոշակիորեն մթազնում են ձևույթների ձևաբանական նույնականությունը, ուստի համաբանական համահարթեցման միտումը ձգտում է վերականգնել ձևային միասնականությունը և դրանով իսկ ավելի անմիջական

¹ Տե՛ս **Տասնապետեան Ե.**, Քերականություն, Անթիլիաս, 1990, էջ 32, նաև՝ **Չոլաքեան Յ.**, Արևմտահայերենի քերականություն, գիրք Ա, Երևան, 2017, էջ 104:

² Տե՛ս **Bybee J.**, Diachronic Linguistics // **Geeraerts D. and Cuyckens H.** (eds.), The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics, Oxford University Press, 2007, Ch. 36, p. 958-959:

³ Տե՛ս **Bybee J., Beckner C.**, նշվ. աշխ., էջ 505-507:

փոխհարաբերություն հաստատել իմաստի և ձևի միջև¹: Բնչպես նկատում է Վ. Մայերթալերը, համահարթեցման միտումը հենվում է մարդկային ուղեղի կենսաբանորեն տրված նախապատվությունների վրա, քանի որ օբյեկտի կայունությունը (object constancy) դյուրացնում է ընկալման գործընթացը: Այդպես է նաև լեզվական կայուն (ոչ տարբերակային) արտահայտության դեպքում²: Ուստի ձևահինչության հերթագայությունները, որոնք սովորաբար առաջանում են սկզբնական հնչյունափոխական հերթագայությունների հետագա քերականացմամբ ու բառայնացմամբ³, ընդհանուր առմամբ համաբանական համահարթեցման միտում են ցուցաբերում, մանավանդ եթե դրանք չեն ծառայում կարևոր քերականական հակադրությունների արտահայտմանը⁴: Նշենք նաև, որ ըստ դիագրամային պատկերագրայնության (diagrammatic iconicity) միտումի՝ որքան մեծ (էական) է լեզվական ձևերի միջև իմաստային հակադրությունը, այնքան սովորաբար մեծ է լինում նաև նրանց ձևային-ձևաբանական տարբերությունը և հակառակը⁵: Արդ, պատահական չէ, որ համաբանական համահարթեցումը ավելի հաճախ և ավելի մեծ չափով տեղի է ունենում ձևաբանական հարացույցի ներսում (այսինքն՝ իմաստով ավելի սերտորեն միմյանց հետ կապված ձևերի դեպքում), քան բառակազմական մակարդակում. հմմտ. ժ. արևելահայ. եզ. ուղղ. *լույս*, եզ. սեռ. *լույս-ի*, եզ. բաց. *լույս-ից*, հոգ. ուղղ. *լույս-եր* (որտեղ *ույ/ու* հերթագայությունը վերացել է՝ *ույ*-ով ձևահինչության տարբերակի համաբանական ընդհանրացմամբ), մյուս կողմից՝ *լույս* – *լուսավոր* (որտեղ նույն հերթագայությունը դեռ պահպանվում է): Արդի գրական արևելահայերենում շեշտափոխական հնչյունափոխությունների կանոնից շեղվող բազմաթիվ անհնչյունափոխ ձևերը և զուգաձևությունները⁶ ակնհայտորեն վկայում են, որ այդ հնչյունափոխական օրենքը գրական լեզվում այլևս չի գործում, և որ երբեմնի հնչյունափոխական հերթագայությունները, արդեն զգալիորեն քերականացված ու բառայնացված, շարունակաբար ենթարկվում են համաբանական համահարթեցման ընթացիկ (ongoing) միտումի ազդեցությանը: Ընդ որում՝ ձևահինչության հերթագայությունները համեմատաբար լավ պահպանվել

¹ Տե՛ս **Hans Hock H.**, Principles of Historical Linguistics, 2nd ed., Berlin/New York, 1991, p. 235-237:

² Տե՛ս **Mayerthaler W.**, System-Independent Morphological Naturalness // **Dressler W. U., Mayerthaler W., Panagl O., Wurzel W. U.**, Leitmotifs in Natural Morphology, Amsterdam/Philadelphia, 1987, p. 49:

³ Տե՛ս **Bybee J.**, Formal Universals as Emergent Phenomena: the Origins of Structure Preservation // **Good J.** (ed.), Linguistic Universals and Language Change, Oxford University Press, 2008, p. 108-121:

⁴ Տե՛ս **Hans Hock H.**, նշվ. աշխ., էջ 168-169:

⁵ Տե՛ս **Bybee J.**, Frequency of Use and the Organization of Language, Oxford, 2007, Ch. 3, p. 41-44:

⁶ Հմմտ. **Մարգարյան Ա.**, Ժամանակակից հայոց լեզու, Երևան, 1997, էջ 90-113, **Առաքելյան Վ., Խաչատրյան Ա., Էրոյան Ս.**, Ժամանակակից հայոց լեզու, հ. 1, Հնչյունաբանություն և բառագիտություն, Երևան, 1979, էջ 129-144, **Ավետիսյան Յու.**, Տեղաշարժեր ժամանակակից արևելահայերենի հնչյունափոխված և անհնչյունափոխ բաղադրական հիմքերում // «Վեմ», 2017, թիվ 1, էջ 132-145:

են բարձր կիրառահաճախություն ունեցող բառերի ձևաբանական հարացույցում, մինչդեռ ցածր կիրառահաճախությամբ բառերի ուղիղ ձևին բնորոշ ձևահնչությային տարբերակը (անհնչյունափոխ հիմքը) կա՛մ լիովին ընդհանրացել է հարացույցում, կա՛մ դեռևս շարունակվող զուգաձևության պարագայում արդեն ընկալվում է իբրև ավելի նախընտրելի ու կանոնիկ¹:

Իսկ արդի խոսակցական արևելահայերենում իբրև կապական խնդիր գործածվող անձնական դերանունների տրական հոլով/սեռական հոլով զուգաձևության առկայությունը (հմմտ. *մեզ մոտ/մեր մոտ, մեզ հետ/մեր հետ* են) պայմանավորված է համաբանական համահարթեցման և համաբանական ընդլայնման միտումների համատեղ գործողությամբ: Բնչպես հայտնի է, արդի հայերենում մի շարք կապեր (և կապական բառեր) պահանջում են սեռական հոլովով կապի խնդիր. հմմտ. *մեր մասին, իմ մասին, քո մասին, իմ նկատմամբ, մեր նկատմամբ, ձեր նկատմամբ* են: Իսկ այլ կապեր (և կապական բառեր) պահանջում են տրական հոլովով կապի խնդիր, ինչպես՝ *մեզ նման, ինձ նման, ձեզ նման, ինձ պես, քեզ պես, ձեզ պես, ինձ հետ, քեզ հետ, մեզ հետ* են: Մյուս կողմից՝ որոշ կապեր և կապական բառեր, որոնք հոլովվում են, ուղիղ ձևով գործածվելիս ստանում են տրական հոլովով, իսկ թեք հոլովաձևերով գործածվելիս՝ սեռական հոլովով կապի խնդիր. հմմտ. *մեզ մոտ, քեզ մոտ, բայց՝ մեր մոտից, մեր մոտով, քո մոտից, քո մոտով, ինձ վրա, քեզ վրա, բայց՝ իմ վրայից, քո վրայից, իմ վրայով, քո վրայով* են: Վերջապես կան նաև այնպիսի կապեր ու կապական բառեր, որոնք թեն հոլովվում են, այդուհանդերձ միշտ ստանում են սեռական հոլովով կապի խնդիր. հմմտ. *մեր մեջ, քո մեջ, իմ մեջ, մեր միջից, քո միջից, իմ միջից, մեր տակ, քո տակ, ձեր տակ, մեր տակից, քո տակից, ձեր տակից, մեր տակով, քո տակով, ձեր տակով* են: Եվ քանի որ լեզվական ձևի ոչ տարբերակային արտահայտությունը, ինչպես նշվեց, դյուրացնում է ընկալման գործընթացը, իսկ տարբերակայնությունը՝ դժվարացնում այն, ուստի լեզուն փորձում է համաբանական համահարթեցման միտումի օգնությամբ ազատվել կապական խնդրի հոլովահիմքային տարբերակայնությունից: Մանավանդ որ տվյալ տարածական հարաբերության արտահայտման հարցում այդ տարբերակայնությունը որևէ դեր չի խաղում, այլ համապատասխան իմաստը դրսևորվում է միայն առկա կապի կամ կապական բառի միջոցով: Ընդ որում՝ թեն *մեզ մոտ, քեզ մոտ - մեր մոտից, մեր մոտով, քո մոտից, քո մոտով, քեզ վրա - քո վրայից, քո վրայով* և նման ձևերի պարագայում ներհարացույցային համաբանական համահարթեցումը սկզբունքորեն կարող է ընթանալ երկու ուղղությամբ (հմմտ. մի կողմից՝ *մեր մոտ, քո մոտ, քո վրա, ձեր վրա* և այլն սեռականի հիմքի ընդհանրացմամբ, մյուս կողմից՝ ավելի սակավադեպ *մեզ մոտից, մեզ մոտով* տրականի հիմքի ընդհանրացմամբ ձևերը), այդուհանդերձ համաբանական ընդլայնման միտումը

¹ Տե՛ս **Ավետյան Մ.**, Արդի արևելահայերենի շեշտափոխական ձայնավորային հերթագայությունները (համաժամանակյա և տարաժամանակյա քննություն) // «ՀՀ», 2020, թիվ 2, էջ 206-219:

վճռորոշ դեր է խաղում այդ համաբանական փոփոխության հիմնական ուղղվածության (այն է՝ սեռականի հիմքի ընդհանրացման) հարցում: Մասնավորապես՝ հոլովվող և միշտ սեռական հոլովով խնդիր պահանջող կապերին և կապական բառերին բնորոշ ձևաբանական օրինաչափությունը (*մեր մեջ, քո մեջ – մեր միջից, քո միջից* են) համաբանական ընդլայնմամբ տարածվում է տրական/սեռական գուգաձև խնդիր պահանջող կապերի ու կապական բառերի վրա (այսինքն՝ *մեզ մոտ, քեզ մոտ – մեր մոտից, մեր մոտով, քո մոտից, քո մոտով* >> *մեր մոտ, քո մոտ – մեր մոտից, մեր մոտով, քո մոտից, քո մոտով* են): Ինչ խոսք, այդ համաբանական փոփոխության շնորհիվ սեռականաձև կապական խնդրի տիպային հաճախականությունը նկատելիորեն մեծանում է տրականի նկատմամբ, և սեռականաձև խնդիրը դառնում է առավել կենսունակ օրինաչափություն: Այս հանգամանքն էլ իր հերթին նպաստում է սեռական հոլովի հետագա ընդհանրացմանը նաև չհոլովվող և տրականաձև խնդիր պահանջող կապերի դեպքում (*մեզ հետ, ձեզ հետ, ինձ նման, քեզ նման* >> *մեր հետ, ձեր հետ, իմ նման, քո նման* են): Եվ քանի որ համաբանական փոփոխությունները լեզվական երևույթների մտածական արտացոլումների կարգադասման մեջ կատարվող տեղաշարժեր են, որոնք լեզվական մակարդակում դրսևորվում են տվյալ կենսունակ օրինաչափության համաբանական ընդհանրացմամբ¹, ապա սեռականաձև կապական խնդրի համաբանական ընդլայնման միտումը ևս բացատրելի է իբրև խոսողների գիտակցության մեջ կապերի խնդրառության օրինաչափությունների մտածական կարգերի միջև ընթացիկ տեղաշարժ (որի արդյունքում սեռականաձև խնդրառության տիրույթն ընդլայնվում է տրականաձև խնդրառության հաշվին և վերջինիս դուրսնումամբ):

Արդի արևելահայերենում համաբանական ընդլայնման միտումի և կիրառահաճախության հետևանքային ազդեցությունը կարելի է տեսնել նաև արգելական հրամայականի համաբանական-ձևաբանական փոփոխության մեջ, որի արդյունքում բուն հրամայականի բայահիմքը (այն է՝ աորիստի հիմքը) տարածվել է սկզբնապես ներկայի հիմքից կազմվող արգելական հրամայականի ձևերի վրա: Բայց եթե մինչև այժմ վերը դիտարկված համաբանական տեղաշարժերը ընթացքի մեջ գտնվող ինտենսիվ փոփոխություններ են (մեծաթիվ և հաճախ դեռևս շատ թե քիչ միմյանց համագորգ գուգաձևությունները դրա վառ ապացույցն են), ապա արգելական հրամայականի համաբանական փոփոխության գործընթացն արդեն գրեթե ավարտական փուլին է հասել: Ըստ խոսողների հետ մեր անցկացրած հարցումների և դիտարկումների՝ ներկայի հիմքից կազմված արգելականի ձևերը նոր համաբանական ձևերին գուգահետ դեռ գործածվում են և խորթ չեն հնչում հիմնականում միայն *ա* խոնարհման *-են-* և *-ան-* ածանցավոր բայերի դեպքում². հմմտ. *հեռանալ* –

¹ Տե՛ս **Bybee J., Beckner C.**, նշվ. աշխ., էջ 506-507:

² Հետազոտողները սովորաբար չեն անդրադառնում արդի արևելահայերենում *-են-* և *-ան-* ածանցավոր բայերի այդ առանձնահատուկ կարգավիճակին. կա մ նշվում են հիմնականում միայն բուն հրամայականի հետ նույնական հիմքից կազմված արգելականի ձևերը (տե՛ս,

մի՛ հեռացիր/մի՛ հեռանա, բարկանալ – մի՛ բարկացիր/մի՛ բարկանա, վախենալ – մի՛ վախեցիր/մի՛ վախենա, մոտենալ – մի՛ մոտեցիր/մի՛ մոտենա են: Մինչդեռ, ասենք, *-ն-* և *-չ-* ածանցավոր բայերի ներկայի հիմքից կազմված արգելականի ձևերը (հմմտ. *փախչել – մի՛ փախչիր, հասնել – մի՛ հասնիր* են) այսօր բավական խորթ են հնչում մեր ականջին և գրեթե չեն գործածվում այժմյան կանոնիկ *մի՛ փախիր, մի՛ հասիր* և այլն ձևերին զուգահեռ: Բայց առավել ուշագրավ է այն, որ հոգնակի թվում ներկայի հիմքից կազմված արգելականի ձևեր այժմ ընդհանրապես չեն գործածվում ոչ մի բայի (այդ թվում՝ *-են-* և *-ան-* ածանցավոր, ասենք՝ *հեռանալ – *մի՛ հեռանաք, բարկանալ – *մի՛ բարկանաք, մոտենալ – *մի՛ մոտենաք, վախենալ – *մի՛ վախենաք*) դեպքում: Կարծում ենք՝ դա բացատրելի է եզակիի և հոգնակիի կիրառահաճախության տեսանկյունից. բուն և արգելական հրամայականների բայահիմքային միասնականացման ընդհանուր միտումի պարագայում *-ան-* և *-են-* ածանցավոր բայերի ներկայի հիմքից կազմված արգելականի եզակի թվի ձևերը համեմատաբար բարձր կիրառահաճախության շնորհիվ դեռ պահպանվում են իբրև զուգաձևեր, մինչդեռ այդ նույն բայերի արգելականի հոգնակի թվի ձևերը, որոնք, անշուշտ, ավելի ցածր կիրառահաճախություն ունեն, արդեն լիովին փոխարինվել են համաբանական նոր ձևերով: Նկատենք նաև, որ *-ան-* ածանցավոր բայերը մեծաթիվ են, այսինքն՝ աչքի են ընկնում բարձր տիպային հաճախականությամբ, որը նույնպես սկզբունքորեն կարող էր նպաստել *-ան-* (և վերջինիս հետևողությամբ նաև *-են-*) ածանցավոր բայերի արգելականի եզակիում հնատիպ ձևերի պահպանմանը: Մինչդեռ, ասենք, *-ն-* և մանավանդ *-չ-* ածանցավոր բայերի տիպային հաճախականությունը բավական ցածր է¹: Մակայն կարծում ենք՝ ճիշտ չէր լինի տիպային հաճախականությանն այս դեպքում վճռորոշ դեր վերագրել, եթե հաշվի առնենք, որ թեև պատճառական բայերը դարձյալ բավական բարձր տիպային հաճախականություն ունեն, այդուհանդերձ դրանց արգելականի հնատիպ ձևերը (հմմտ. *հեռացնել – մի՛ հեռացնիր, զայրացնել – մի՛ զայրացնիր* են) այսօր նույնքան խորթ են հնչում և գրեթե չեն գործածվում, որքան *-ն-* և *-չ-* ածանցավոր բայերի համապատասխան ձևերը (հմմտ. *մի՛ հասնիր, մի՛ փախչիր* են):

Հետևաբար, արդի գրական արևելահայերենում բոլոր (այդ թվում՝ *-ան-* և

օրինակ, **Ավետիսյան Յու.**, Տեղաշարժեր արդի գրական արևելահայերենի ժխտական խոնարհման մի քանի կազմություններում // «ՀՀ», 2021, թիվ 3, էջ 200), կա՛մ ներկայի հիմքից արգելականի ձևեր են ներկայացվում նաև այլ կազմությամբ բայերի համար (հմմտ. **Ավետիսյան Յու.**, Տեղաշարժեր արդի գրական հայերենում, Երևան, 2011, էջ 29-35), կա՛մ էլ ներկայի հիմքից կազմված արգելականի բոլոր ձևերն անխտիր բնորոշվում են իբրև հնաբանություններ կամ հնաբանություններ դառնալու ճանապարհին գտնվող ձևեր (տե՛ս **Ասատրյան Մ.**, նշվ. աշխ., էջ 329-330: Հմմտ. նաև **Ավետիսյան Յ., Դավթյան Ս.**, Արդի գրական արևելահայերենի ձևաբանական-բայական նորմը և գործող բուհական ձեռնարկները // «ՀՀ», 2021, թիվ 2, էջ 165-166):

¹ Տե՛ս **Ավետյան Ս.**, Արդի հայերենի ընթացիկ փոփոխություններից մեկը կիրառահեն լեզվաբանության լույսի ներքո, էջ 57-62:

-են- ածանցավոր) բայերի արգելականի հոգնակի թվում հնատիպ ձևերի՝ գործածությունից ընդհանրապես դուրս գալը բացատրելի է հոգնակիի ձևերի համեմատաբար ցածր կիրառահաճախության տեսանկյունից: Մնում է պարզել, թե ինչու հենց միայն *ա* խոնարհման -ան- և -են- ածանցավոր բայերն են եզակի թվում պահպանել ներկայի հիմքից կազմված արգելականի հնատիպ ձևերը՝ աորիստի հիմքից կազմված նոր համաբանական ձևերին զուգահեռ: Մենք հակված ենք կարծելու, որ տվյալ դեպքում վճռորոշ դեր է խաղացել *ա* խոնարհման պարզ բայերի համաբանական ազդեցությունը, որոնց արգելականի եզակի թվի ձևերը համաժամանակյա տեսանկյունից խոսողներին երկակի ձևաբանական վերլուծության հնարավորություն են ընձեռել. մի կողմից դրանք կարող էին ըմբռնվել իբրև անորոշ դերբայից -չ վերջավորության հեռացմամբ (այլ կերպ ասած՝ ներկայի հիմքից) կազմված ձևեր (հմմտ. *գնալ* – *մի՛ գնա, մնալ* – *մի՛ մնա, խաղալ* – *մի՛ խաղա* նն), մյուս կողմից՝ արգելականի այդ ձևերը, համընկնելով բուն հրամայականի համապատասխան ձևերին, նաև կարող էին գիտակցվել իբրև վերջիններիս և *մի՛* ժխտական մասնիկի հարադրություն. հմմտ. *գնա՛* – *մի՛ գնա, մնա՛* – *մի՛ մնա, խաղա՛* – *մի՛ խաղա* նն: Ի դեպ, համաբանական-ձևաբանական փոփոխությունների ուղղվածության հարցում կարևոր դեր ունի այն հանգամանքը, թե խոսողների գիտակցության մեջ քերականական ձևերն ինչպես են վերլուծության ենթարկվում, և նրանք ինչպես են ըմբռնում հարացույցի անդամների ձևաբանական փոխհարաբերությունը¹: Արդ, խոսողների գիտակցության մեջ *ա* խոնարհման պարզ բայերի արգելականի եզակի թվի ձևերի վերը նշված առաջին տիպի վերլուծությունը պետք է նպաստեր *ա* խոնարհման ածանցավոր բայերի ներկայի հիմքից նույն սկզբունքով (այն է՝ անորոշ դերբայից -չ վերջավորության հեռացմամբ) կազմված և նույնպիսի -*ա* հանգով արգելականի եզակի թվի ձևերի պահպանմանը (հմմտ. *հեռանալ* – *մի՛ հեռանա, բարկանալ* – *մի՛ բարկանա, մոտենալ* – *մի՛ մոտենա* նն): Մյուս կողմից՝ խոսողների գիտակցության մեջ նույն *ա* խոնարհման պարզ բայերի վերոնշյալ երկրորդ տիպի վերլուծությունը պետք է նպաստեր *ա* խոնարհման ածանցավոր բայերի դեպքում ևս բուն հրամայականի հետ նույնական հիմքից կազմված արգելականի նոր համաբանական ձևերի առաջացմանը (հմմտ. *հեռանալ* – *հեռացի՛ր* – *մի՛ հեռացիր, բարկանալ* – *բարկացի՛ր* – *մի՛ բարկացիր, մոտենալ* – *մոտեցի՛ր* – *մի՛ մոտեցիր* նն): Ըստ այդմ՝ *ա* խոնարհման -ան- և -են- ածանցավոր բայերի արգելականի եզակի թվում թե՛ հնատիպ ձևերի պահպանվելը և թե՛ աորիստի հիմքից կազմված նոր ձևերի ի հայտ գալը համաբանական պայմանավորվածություն ունեն, մինչդեռ այդ նույն բայերի արգելականի հոգնակի թվում ներկայի հիմքից կազմված ձևերի՝ վերջնականա-

¹ Տե՛ս **Bybee J.**, Frequency of..., Ch. 3, p. 41-69, **Ավետյան Մ.**, Համաբանական փոփոխությունների երկու միտում արդի արևելահայերենի աորիստի հարացույցում (համաժամանակյա և տարաժամանակյա քննություն) // «ԲԵՀ. Բանասիրություն», 2020, թիվ 1, էջ 34-38:

պես գործածությունից դուրս գալը և հեշտությամբ փոխարինվելը առօրինակ հիմքից կազմված համաբանական նոր ձևերով պետք է բացատրել առհասարակ հոգնակիի ձևերի համեմատաբար ցածր կիրառահաճախությամբ:

Այսպիսով՝ վերը դիտարկված ձևաշարահյուսական երևույթների բուն էությունը բացատրվում և լիովին հասկանալի է դառնում մի շարք հոգեբանական դրդապատճառային գործոնների և մրցակից լեզվական միտումների լույսի ներքո, որոնք բոլորը բխում են առավել արդյունավետ հաղորդակցման պահանջից: Ընդ որում՝ տարբեր մրցակից միտումները կարող են ճնշել և սահմանափակել միմյանց գործողությունները: Արդ, կախված այն բանից, թե ո՞ր լեզվում կոնկրետ ո՞ր միտումին կամ ո՞ր գործոնին է տվյալ դեպքում նախապատվություն տրվում (հմմտ. խնայողության և բացարտահայտողության, արտահայտչականության միտումները որոշյալության ոչ հավելյալության և հավելյալության դրսևորման հարցում), ըստ այդմ՝ տարածամանակյա փոփոխությունների ուղղվածությունը և արդյունքում ձևավորվող համաժամանակյա լեզվական օրինաչափությունները կարող են տարբեր լինել ոչ միայն տարբեր լեզուներում, այլև նույն լեզվի տարածամանակային տարբեր դրսևորումներում (հմմտ. տարբերակված խնդրանշումը հին հայերենում և արդի արևելահայերենում): Իսկ երբեմն էլ տվյալ համաժամանակյա օրինաչափությունը ձևավորվում է տարբեր դրդապատճառային գործոնների և լեզվական միտումների համատեղ գործողության արդյունքում (հմմտ. կիրառահաճախության, համաբանական ընդլայնման միտումի և խոսողների գիտակցության մեջ համապատասխան ձևաբանական վերլուծության դերը արդի արևելահայերենում արգելական հրամայականի գործող օրինաչափությունների ձևավորման հարցում):

Սարգիս Ավետյան – Մրցակից լեզվական միտումների լույսի ներքո հայերենի որոշ ձևաշարահյուսական երևույթների բացատրման փորձ

Փաստարկվում է, որ հայերենի մի շարք ձևաշարահյուսական երևույթներ, որոնք դեռևս պատշաճ բացատրություն չեն ստացել ավանդական հայ լեզվաբանության շրջանակներում, բացատրվում են ճանաչողականորեն պայմանավորված մրցակից լեզվական միտումների և որոշակի հոգեբանական դրդապատճառային գործոնների լույսի ներքո: Ինչպես հայտնի է, քերականության և լեզվագործածության մեջ մրցակից դրադապատճառային գործոնների առկայության շնորհիվ այս կամ այն կոնկրետ տարածամանակյա փոփոխության ուղղվածությունը և դրա արդյունքում ձևավորվող համաժամանակյա ձևաշարահյուսական օրինաչափության հնարավոր ընտրությունը լեզվից լեզու կարող են տարբեր լինել: Ըստ այդմ՝ հայերենի համաժամանակյա և տարածամանակյա համապատասխան փաստերը թույլ են տալիս ավելի կամ պակաս չափով պարզել, թե մրցակից լեզվական միտումներից (և/կամ դրդապատճառային գործոններից) ո՞ր մեկն է վճռորոշ դեր խաղացել յուրաքանչյուր կոնկրետ դեպքում: Իսկ երբեմն էլ տվյալ համաժամանակյա օրինաչափությունը ձևավորվել է մի շարք դրադապատճառային գործոնների համատեղ ազդեցության արդյունքում, ինչպես, օրինակ, արդի արևելահայերենում որոշակի բայերի եզակի թվի արգելական հրամայականի գուգաձևությունների դեպքում:

Տարգիս Ավետյան – Попытка объяснения некоторых морфосинтаксических явлений армянского языка в свете конкурирующих языковых тенденций

Ключевые слова – конкурирующие языковые тенденции, мотивирующие факторы, направленность диахронического изменения, синхронная морфосинтаксическая закономерность, дублетные формы запрительно-повелительного, современный восточноармянский язык, языковое употребление, совместное воздействие, армянское языкознание.

В статье аргументируется, что некоторые морфосинтаксические явления армянского языка, которые пока не получили надлежащего объяснения в рамках традиционного армянского языкознания, объясняются в свете когнитивно-мотивированных конкурирующих языковых тенденций и определенных психологических мотивирующих факторов. Как известно, ввиду присутствия конкурирующих тенденций в грамматике и в языковом употреблении, направленность конкретного диахронического изменения и возможный выбор результирующей синхронной морфосинтаксической закономерности могут отличаться в разных языках. Поэтому соответствующие синхронные и диахронические данные армянского языка позволяют нам в большей или меньшей степени определить, которая из конкурирующих языковых тенденций (и/или который из мотивирующих факторов) сыграла определяющую роль в каждом конкретном случае. Иногда совместное воздействие ряда мотивирующих факторов обуславливало появление данной синхронной закономерности, как, например, в случае с дублетными формами запрительно-повелительного наклонения некоторых глаголов единственного числа в современном восточноармянском языке.

Sargis Avetyan – An Attempt at Explaining Some Morphosyntactic Phenomena of the Armenian Language in the Light of Competing Linguistic Tendencies

Key words – competing linguistic tendencies, motivating factors, the directionality of a diachronic change, a synchronic morphosyntactic pattern, doublet forms of the Prohibitive, Modern Eastern Armenian, usage, joint effect, Armenian linguistics.

It is argued that some morphosyntactic phenomena of the Armenian language, which have not yet received due explanation within the frameworks of the traditional Armenian linguistics, are accounted for in the light of cognitively motivated competing linguistic tendencies and certain psychological motivating factors. As it is well-known, due to the presence of the competing motivations in grammar and usage, the directionality of a particular diachronic change and the eventual choice of the resulting synchronic morphosyntactic pattern may vary across languages. Accordingly, the relevant synchronic and diachronic evidence of the Armenian language allows us to determine to a greater or lesser extent which of the competing linguistic tendencies (and/or of the motivating factors) has been decisive in each particular case. Sometimes, the joint effect of a number of motivating factors is responsible for the appearance of the given synchronic pattern as is the case, for example, with the doublet forms of the Prohibitive singular of certain verbs in Modern Eastern Armenian.

Ներկայացվել է 03.05.2022

Գրախոսվել է 10.05.2022

Ընդունվել է տպագրության 24.06.2022

Սարգիս Ավետյան – ԵՊՀ ընդհանուր լեզվաբանության ամբիոնի դոցենտ, քանասիրական գիտությունների թեկնածու (sargisavetyan@ysu.am)